

TIDLIG MIDDELALDER - GENERELT

I Danmark bruges betegnelsen middelalder om perioden fra omkring år 1000 og indtil 1536, da den lutherske reformation gjorde op med den pavestyrede romersk-katolske kirke.

Perioden ca. 1050 -1350 kaldes "Den tidlige middelalder", og betegnes i europæisk sammenhæng som høj-middelalderen. Det er en epoke, hvor der skete markante forandringer i dansk historie både politisk, økonomisk, socialt og kulturelt.

Kong Harald Blåtand skriver på Jellingstenen ca. år 965, at han har samlet Danmarks land og gjort danskerne kristne. I den tidlige middelalder er Danmark altså blevet samlet til ét kongerige. Det bliver begyndelsen til en periode på mere end 150 år, hvor kongen og kirken etablerer deres magt.

I begyndelsen af perioden tilhørte den reelle magt nogle få gamle stormandsslægter som f.eks. Hvideslægten på Sjælland. Mænd fra disse slægter valgte kongerne. For at blive valgt til konge var der tradition for, at man var af kongelig slægt. Som følge af giftermål på tværs af slægterne var der som regel flere, der mente, at de var berettiget til at overtage tronen. Det førte ofte til konflikter, borgerkrige og mord på konger og potentielle tronkandidater.

Adelsfamilierne havde de ledende poster i kongens administration, men også inden for kirken. Fra middelalderens begyndelse var de danske adelsfamilier, kaldet stormændene, en del af den europæiske elite. Deres sønner blev uddannet ved Europas universiteter, hvoraf alle de ældste er grundlagt i middelalderen. Stormændenes borge fra den tid er forlængst forsvundet og kun voldstederne er tilbage. Deres magt og status ser man dog endnu i middelalderkirkerne, som de ofte har ladet bygge. Stormændene er en krigeradel på den tid, hvor mændene skal udmærke sig ved mod og styrke i krige og ved ridderturneringer.

Forholdene ændrede sig og det skyldtes bl.a. et stadig tættere samarbejde mellem konge og kirke. Kongen havde brug for kirken for at legitimere sin magt, og kirken havde brug for kongen til at beskytte sig. Samarbejdet betød, at begge institutioner etablerede sig med mere magt på stormændenes bekostning. Et markant eksempel er samarbejdet mellem Valdemar den Store og biskop Absalon i anden halvdel af 1100-tallet, som indleder den såkaldte Valdemarstid.

Kirker

I det danske landskab er der endnu næsten 2000 kirker, der er bygget i middelalderen. De vidner om kirkens store rolle i det middelalderlige samfund. Kirkerne og deres præster er det yderste led i en international kirkeorganisation, med paven i Rom som overhoved.

Mange penge og kræfter blev ofret på at bygge, udvide og pryde kirkerne lige fra Kristendommens indførelse sidst i 900-tallet og frem til, at Danmark overgik til den protestantiske tro i 1536. Kun det bedste er godt nok til Guds hus. At give gaver til kirken var også en måde at vise sin fromhed overfor Gud og mennesker.

Overalt på vægge, lofter, gulve, figurer og løst inventar var der farver. Den rigeste udsmykning samlede sig om koret i øst, hvor højalteret stod - kirkens helligste sted. Her afholdt præsten messe med brug af kosteligt udstyr af forgyldt sølv og kobber. I kirkens anden ende stod døbefonten af sten nær ved indgangsdørene som symbol på, at dåben er indgangen til livet som kristen.

Med billeder af Jesus skulle alle mindes om, at Guds søn blev menneske og led en ussel død - men stod op fra

sin grav. Messen (gudstjenesten) var centrum for det religiøse liv. I messen gentog man det offer, som Jesus med sin død havde bragt for menneskene. Messen skabte dermed forsoning mellem Gud og mennesker og mennesker imellem.

Helgener

Middelalderkirken lærte folk, at Gud var det faste holdepunkt i en usikker tilværelse. Ingen kunne undgå synd, men Gud ville tilgive den, der angrede og gjorde bod for sine synder. Det kunne man gøre gennem livet eller efter døden i Skærsildens rensende flammer. I livet kunne man bede til kirkens mange helgener. Helgener er mennesker, der havde levet et så fromt liv, at de kom direkte i Guds rige efter døden. Derfor kunne de lægge et godt ord ind hos Gud for menneskene. Så måske var der håb på den yderste dag: Verdensdommens dag, hvor de frelste ville blive sendt til det evige liv i Guds himmel, og de fordømte til helvedes pine.

Mange middelalderkirker rummer flere sidealtre viet til helgener, der bragte menneskers bønner videre til Gud. Dyrkelse af helgeners jordiske rester og genstande (relikviedyrkelse) blev karakteristisk for det religiøse liv, da det knyttede det hellige til noget konkret. Det hellige blev derfor koncentreret i relikvier, helgenbilleder og de altre, der var indviet til den pågældende helgen.

Jomfru Maria var i middelalderen den mest populære helgenfigur i det religiøse univers. Maria var som mor til Jesus den vigtigste helgen, Himmeldronningen, og man mente, hun var tættere på Jesus, og at der derfor var større chance for, at hendes forbøn blev hørt end ved de andre helgener. Mærkedagene for hendes undfangelse, fødsel og optagelse til himlen, blev til de mest besøgte festdage.

Knud Lavard blev begravet og kåret til helgen i 1170 i Sct. Bendts kirke i Ringsted.

Efter hans død blev liget ført til Haraldsted kirke, og ifølge historien sprang en kilde fra jorden, der hvor blodet dryppede. Kort efter, mente man, begyndte der at ske mirakler ved kilden. Knud Lavards Kapel blev opført i 1150 og er formentlig opført tæt ved denne kilde, men selve kilden er senere forsvundet. Beretningerne om mirakuløse helbredelser tog til, og i 1170 blev Knud Lavard ophøjet til helgen af paven.

Helgenskrinet med hans jordiske rester blev nedsat i højalteret i Sct. Bendts Kirke. Knud Lavards Kapel var i middelalderen mål for mange pilgrimsvandringer. Man valfartede til de steder, der var knyttet til den enkelte helgen, ligesom man drog på såkaldte pilgrimsrejser, hvor en stærk drivkraft var den aflad, man derved kunne opnå. Aflad var tilgivelse for synder, både de der allerede var begået, men også dem der ville komme i fremtiden.

Kristentro og folketro

Middelalderkirken er meget åben for at optage elementer af gammel folketro i sit virke. Den lokale præst forsøger sig også med magi for at påvirke naturens kræfter. Intet er for stort eller småt for Gud. Så udover søndagsprædiken, messesang og skriftemål, tager præsten sig også af magiske ritualer, der sikrer frugtbarhed og velstand på jorden. Både husdyr og marker får Guds velsignelse. Kirkens ritualer på latin bliver samtidig optaget i den folkelige magi. Trylleordene "hokus pokus" kommer af nadverordene "Hoc est corpus meus" (dette er mit legeme).

Ved kristendommens indførelse var troen primært udbredt som et fænomen blandt overklassen og funge-rede i lang tid som et supplement til den traditionelle, nordiske religion. I 960'erne var kristendommens position i Danmark blevet så stærk, at kongen officielt kunne erklære sig selv for omvendt til kristendommen og

dermed sit kongerige for kristent. Den gamle religion vedblev dog længe at blive dyrket ved siden af den nye. Først i 1100- og 1200-tallet kan Danmark siges at være blevet fuldkommen kristent.

I løbet af middelalderen lagde kirken mange kræfter i at få alle mennesker til at leve fromt. En farverig og dramatisk billedverden i kirkernes kalkmalerier var med til at gøre budskaberne forståelige i en tid, hvor kirkens sprog var latin og ikke dansk.

Klosterliv

Ordet kloster kommer af latin "claustrum", der betyder aflukke. De første tilløb til de senere klostre finder man hos de kristne eremitter (eneboere). De lukkede sig ude fra verden for at tjene Gud fra omkring 200-300-årene og fremefter. Vesteuropas første egentlige kloster opstod, da Benedikt af Nursia i begyndelsen af 500-tallet etablerede et kollektiv af kristne på det øde bjerg, Monte Cassino, i Italien. Her stræbte de efter at leve et ideelt og uselvsk liv i Guds tjeneste. Til klosterets beboere, munkene, skrev Benedikt en samling regler, der fastslog rytmen og den hårde disciplin i klosterlivet. Benedikts regel blev grundlaget for den klosterorden, som fik navnet benediktinerne. Ordenen oprettede både munke- og nonneklostre i hele Europa og spillede også en rolle i kristningen af Danmark.

Omkring år 1100 stiftedes den magtfulde cistercienserorden med rod i Benedikts regel. Ordenens net af klostre havde en speciel ret til at stå uden for de lokale biskoppers kontrol. I Danmark er der bevaret klosterkirker i Løgumkloster og Sorø, samt en klosterfløj i Esrum. På landet ernærede cistercienserne sig bl.a. ved landbrug, og de indførte nye, effektive dyrkningsmetoder, hvor de slår sig ned. Mens de tidlige klostre var landklostre, kom der i 1200-tallet en bølge af byklostre for de nye tiggemunke, franciskanere (gråbrødre) og dominikanere (sortebrødre). Det var mere udadvendte munke-ordener, der lagde afgørende vægt på at missionere, prædike og yde sjælesorg.

Ordene 'bed og arbejde' sammenfattede livet for beboerne på de mange klostre, der blev bygget i Middelalderens Europa. Bønnen var vigtigst. Dag og nat vågede munke og nonner og bedte for alle menneskers frelse med tidebønner. For cistercienserne var der otte tidebønner i døgnet med start kl. 02.00 om natten (om vinteren 01.35) med bønningen matutin. De resterende bønner: laudes, prim, tert, sext, non og vesper var fordelt i løbet af dagen. Til sidst kom completorium kl. 20 (om vinteren 16.30), der rundede dagen af inden sengetid.

Udover tidebønnerne omfattede munkenes arbejde mange gøremål, som almindelige mennesker også har glæde og gavn af. I klostrene fremstillede man bøger, dyrkede lægeplanter, passede syge og underviste jævne folks børn.

Nye opfindelser og opdagelser

I løbet af 1000-1200 årene blev der forbedret og opfundet mange redskaber, der forandrede almindelige menneskers hverdag. Bonden fik en hjulplov, der afløste den gamle plovtipe, arden. Med hjulploven kunne der pløjes mere på kortere tid. Dermed kunne der dyrkes flere afgrøder, og det forbedrede levestandarden, hvilket fik befolkningstallet til at stige. Der udvikledes vind- og vandmøller såvel som højovne til jernudvinding. Ure, bogtrykning i enkeltteksemplarer og ildvåben kom også til i denne periode.

I 1000-1200-årene ryddede man skov i Danmark og opdyrkede nyt landbrugsland. På den måde kunne flere mennesker leve bedre og befolkningstallet steg. Nye landsbyer blev grundlagt, og alligevel var der et overskud af korn og stude, som kunne sælges til udlandet. Indtægten brugte man f.eks. til i løbet af 1100-årene at

opføre de mange stenkirker, der endnu står i det danske landskab. Ved indgangen til middelalderen var en del af arbejdskraften trælle. Kirken var modstander af slaveri, og i løbet af 1100-årene forsvandt denne type arbejdskraft. Forudsætningen for den øgede landbrugsproduktion i samme periode var mekaniseringen: Trækseletøj til okserne, hjulploven og vind- og vandmøller.

Byer og handel

I middelalderen var Danmark et landbrugssamfund. Kun få procent af befolkningen boede i de ca. 70 byer, der voksede frem i perioden. I byerne boede folk, borgerne, af handel og håndværk. Byerne blev alle hjemsted for en biskop.

Byerne var lukket af for uvedkommende med en form for afgrænsning eller nogle gange en befæstning. Det var dog tit kun en vandgrav og en palisade, kaldet "byens planker". På den måde skulle alle gennem byens porte for at komme ind i byen. Det betød, at mennesker og varer kunne kontrolleres og beskattes. Gaderne var brolagte med sten eller planker, og de fleste huse var af træ eller bindingsværk. Rige borgere opførte murede stenhuse, der ligesom de kirkelige bygninger var højere end den øvrige bebyggelse.

I byerne blomstrede handelen på byernes torvepladser, hvor egnens bønder kunne afsætte deres varer. Byernes købmænd eksporterede korn og andre landbrugsvarer til udlandet og importerede metaller, krydderier og tekstiler. En middelalderby havde købstadsrettigheder med bl.a. retten til at handle og til at være en retskreds med egen byret. Byens borgere havde kongelige privilegier: De havde ret til toldfrihed og til kun at blive retsfulgt efter hjembyens ret. Byen ledtes af borgmestre og råd, hvis medlemmer kom fra købmandsstanden. Håndværkere og almindelige folk måtte ikke være med i disse råd.

Skriftsprog

Med indførelsen af Kristendommen fra slutningen af 900-tallet blev Danmark inddraget i den europæiske skriftkultur, hvor kirken skrev på latin.

I begyndelsen af middelalderen var det udelukkende kirken, der anvendte skriftsprog. Men efterhånden blev flere og flere områder af samfundet baseret på skrift. Omkring kongen opstod en administration, og på den måde kunne flere og flere uden for kirken også læse og skrive. Vikingetidens religion var baseret på mundtlig overlevering, hvor Kristendommen byggede på Bibelens skrevne ord. Med religionsskiftet fik skrift derfor en helt ny betydning i Danmark. Allerede i middelalderen var kirken en verdensomspændende organisation, der var nødt til at have en måde at kommunikere på. Dette gjorde skriften helt nødvendig, og det foregår på det fælles sprog, latin.

Formidlet af kirken fik skriften også stor betydning i det øvrige samfund. I løbet af middelalderen voksede en civil administration frem. Den gjorde brug af det nye skriftsprog til at nedskrive love, domme, testamenter, regnskaber m.m. Fra 1300-tallet vandt dansk og tysk frem i stedet for latin. Religiøse tekster rettet mod andre end kirkens folk blev oversat til dansk henimod middelalderens slutning. Bogtrykkerkunsten, der blev opfundet i midten af 1400-tallet, førte til en eksplosiv vækst i mængden af skriftligt materiale. Bøger, der indtil da havde været håndskrevne og derfor meget kostbare, blev nu billigere og derfor tilgængelige for langt flere.